i den erhvervsvirksomhed, der udøves af dette fællesskab, er økonomisk virksomhed i det omfang, de ydelser, som fællesskabet leverer sine medlemmer, kan anses for en indirekte modydelse for reel og faktisk virksomhed.

2. Traktatens artikler 59 og 60 omfatter ikke den situation, at en statsborger i en medlemsstat begiver sig til en anden medlemsstats område og dér etablerer sit hovedopholdssted som yder eller modtager af tjenesteydelser i et ubestemt tidsrum.

RETSMØDERAPPORT
i sag 196/87 *

I — Faktiske omstændigheder og retsforhandlinger

1. *De relevante retsregler*

a) *National lovgivning*

I henhold til artikel 91, stk. 1, litra a), i *Vreemdelingenbesluit* (den nederlandske udlændingebekendtgørelse) af 19. september 1966, Staatsblad 387, anses en udlænding, som er statsborger i en af Det Europæiske Økonomiske Fællesskabs medlemsstater, og som opholder sig på eller begiver sig til nederlandsk område, enten for dér at udøve lønnet eller ulønnet virksomhed eller som modtager af tjenesteydelser, for begunstiget EØF-borger. Denne bestemmelse er en undtagelse fra de almindelige gennemførelsesbestemmelser til den politik vedrørende udlændinges adgang til landet, der følges i henhold til artikel 11, stk. 5, i *Vreemdelingenwet* (udlændingelov) af 13. januar 1965, Staatsblad 40, nemlig at en opholdstilladelse kan nægtes af hensyn til almenvellet.

Kapitel B 4, afsnit 3.3.1. i *Vreemdelingencirculaire* (cirkulære vedrørende udlændinge) 1982, som var gældende på tidspunktet for den anfægtede afgørelse, er affattet således:

»Som et led i den frie udveksling af tjenesteydelser har statsborgere i Det Europæiske Økonomiske Fællesskabs medlemsstater ret til at begive sig til en anden medlemsstat og opholde sig dér for at udføre eller modtage en tjenesteydelse, dog således at de — i modsætning til arbejdskraftens frie bevægelighed og selvstændige erhvervsdrivendes

* Processprog: Nederlandsk.

etableringsret — bevarer deres hovedforretningssted i et andet land i Fællesskabet.

Eksempler:

— en tekniker, som kommer for at installere en maskine;

— en advokat, som efter anmodning kommer for at rådgive;

— omvendt, at en person kommer for at konsultere en nederlandsk advokat eller sagkyndig.«

b) *Relevante fællesskabsbestemmelser*

Den anden betragtning til direktiv 73/148 om ophævelse af rejse- og opholdsbegrænsningerne inden for Fællesskabet for statsborgere i medlemsstaterne med hensyn til etablering og udveksling af tjenesteydelser (EFT 1973, L 172, s. 14) lyder således:

»Etableringsfriheden kan ikke fuldt ud gennemføres, medmindre der anerkendes en ret til permanent ophold for de personer, som skal benytte den; den fri udveksling af tjenesteydelser forudsætter, at yderen og ydelsesmodtageren er sikret en ret til ophold svarende til ydelsens varighed«.

Artikel 1, stk. 1, litra a) og b), bestemmer følgende:

»1. Medlemsstaterne ophæver i overensstemmelse med bestemmelserne i dette direktiv rejse- og opholdsbegrænsningerne:

a) for en medlemsstats statsborgere, der har etableret sig eller ønsker at etablere sig i en anden medlemsstat for at udøve selvstændig erhvervsvirksomhed eller udføre en tjenesteydelse dér;

b) for medlemsstaternes statsborgere, der ønsker at begive sig til en anden medlemsstat for at modtage en tjenesteydelse.«

2. *Hovedsagens forhistorie*

Steymann, der er tysk statsborger og blikkenslager af erhverv, begav sig til Nederlandene i begyndelsen af 1983, hvor han i en kort periode udøvede sit erhverv i Amsterdam gennem et arbejdsformidlingskontor, hvorefter han blev medlem af foreningen »De Stad Rajneesh Neo-Sannyas Commune« (herefter benævnt »Bhagwan-fællesskabet«). Dette fællesskab har ifølge sine vedtægters artikel 2, stk. 1, til formål:

»at være et religiøst fællesskab af (neo)-sannyasinere (og herved være et eksempel), hvis liv i enhver henseende ledes af Bhagwan Shree Rajneeshs lære og religiøse anskuelse, og således resolut at fremme denne lære«.

Samme vedtægters artikel 2, stk. 2, bestemmer følgende:

»Kommunens medlemmer fører et fællesskabsliv med fælles økonomiske midler og bestræber sig på at bidrage til deres fælles underhold med enhver lovlig virksomhed, som gør det muligt for kommunen at udgøre et fællesskab med selvstændigt økonomisk liv.«

Vedtægternes artikel 17 lyder således:

»Medlemmerne er forpligtet til at deltage i kommunens liv på fuldstændig og positiv måde.«

Fællesskabets vedtægters artikel 24 bestemmer følgende:

»Kommunen sørger for beklædning, ernæring, logi, lægebehandling og andre goder og tjenesteydelser, som med rimelighed må anses for nødvendige for dens medlemmer, herunder de lommepenge, som hvert enkelt medlem har brug for for at kunne betale skat og opfylde den forpligtelse, som følger af hans deltagelse i den i artikel 8 fastsatte ordning. Fastsættelsen af disse 'grundydelsers' art, størrelse, kvalitet og kvantitet tilkommer bestyrelsen, som herved tilstræber ligevægt mellem forpligtelsen til at tilvejebringe disse grundydelser og forpligtelsen til omhyggeligt at fremme kommunens interesser, nemlig den fælles kasse.

Disse grundydelser er kun betinget af tilslutning og er ikke knyttet til arbejde udført af et medlem eller til nogen anden måde, hvorpå han eller hun bidrager til fællesskabet.«

Efter gentagne gange at have opnået en midlertidig opholdstilladelse (tre måneder) for at søge beskæftigelse ansøgte Steymann den 28. august 1984 de nederlandske myndigheder om opholdstilladelse for at udøve virksomhed som lønmodtager. Denne ansøgning opfattede Staatssecretaris van Justitie som en ansøgning om opholdstilladelse som medlem af fællesskabet Bhagwan, og den blev derfor afslået med den begrundelse, at han ikke udøvede virksomhed som lønmodtager og ikke rådede over de nødvendige midler til sit underhold i den i *Vreemdelingenwet* forudsatte betydning. Hans begæring om omgørelse blev ligeledes afslået den 20. december 1985. Steymann indbragte dette afslag for Raad van State.

Det fremgår af sagen, at Steymann i forbindelse med behandlingen af begæringen om omgørelse frafaldt sine argumenter om, at den virksomhed, som han udøvede i fællesskabet Bhagwan, enten kunne sidestilles med lønnet arbejde eller med arbejde som selvstændig; han påberåbte sig alene retten til fri udveksling af tjenesteydelser. Det fremgår, at Steymann henviste til, at han både var modtager af en række tjenesteydelser fra fællesskabet Bhagwan og udførte tjenesteydelser, og han hævdede, at han følgelig må anses for begunstiget EØF-borger i den betydning, der forudsættes i den nederlandske lovs artikel 91, stk. 1, med ret til at få tilladelse til at opholde sig i Nederlandene.

Ifølge Steymann består de tjenesteydelser, der leveres af fællesskabet Bhagwan, blandt andet i en række grundydelser som f. eks. kost, logi og beklædning, tilladelse til at tilhøre fællesskabet og på lige fod nyde godt af resultaterne af foreningens materielle virksomhed; de modydelser, som Steymann udfører for foreningen, består i blikkenslagerarbejde i foreningens bygning, alminde-

ligt husholdningsarbejde og deltagelse i fællesskabets økonomiske virksomhed udadtil (f. eks. at arbejde blandt andet i »Zorba the Buddha Rajneesh Disco and Lounge«, i »Rajneesh Cleaning Service« eller i »Rajneesh Buddhafield Transport«, som alle tilhører fællesskabet Bhagwan).

3. *Præjudicielle spørgsmål*

Raad van State udelukkede ikke, at det faktisk drejede sig om den fri etableringsret, men fandt, at der opstod en række spørgsmål med hensyn til begrebet fri udveksling af tjenesteydelser i fællesskabsretten. Den besluttede derfor ved kendelse af 3. juni 1987 at udsætte sagen og at forelægge Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

»1) Udgør virksomhed, der består i — og helt indgår i — deltagelse i et på religion eller på en anden form for livsanskuelse baseret livsfællesskab og overholdelse af dettes leveregler, hvorved man gensidigt skaffer hinanden fordele, en økonomisk virksomhed, henholdsvis en tjenesteydelse, i den i Traktaten om Oprettelse af Det Europæiske Økonomiske Fællesskab forudsatte betydning?

2) Skal Traktatens artikler 59 og 60 fortolkes således, at der ikke er tale om udførelse af tjenesteydelser i Traktatens forstand, hvis en statsborger i en medlemsstat, med det formål at tage ophold af ubestemt varighed, begiver sig til en anden medlemsstats område — og herved tager hovedopholdssted i denne anden medlemsstat — når arten af de tjenesteydelser, der skal udføres, heller ikke indebærer nogen tidsmæssig begrænsning af dette ophold?

3) Skal Traktatens artikler 59 og 60 fortolkes således, at der ikke er tale om modtagelse af tjenesteydelser i Traktatens forstand, hvis en statsborger i en medlemsstat, med det formål at tage ophold af ubestemt varighed, begiver sig til en anden medlemsstats område — og herved tager hovedopholdssted i denne anden medlemsstat — når arten af de tjenesteydelser, der skal modtages, heller ikke indebærer nogen tidsmæssig begrænsning af dette ophold?«

4. *Den forelæggende rets bemærkninger*

Under henvisning til dommen af 3. juli 1986 (66/85, Lawrie-Blum, Sml. s. 2121) har Raad van State bemærket, at Steymann ikke opfylder det væsentlige kendetegn ved arbejdsforholdet, nemlig at en person i en vis periode præsterer ydelser for en anden og efter dennes anvisninger, for hvilket han som modydelse modtager et vederlag. Den nationale ret karakteriserer udførelsen af en række ydelser, som ikke er fastsat på forhånd, men efter aftale med fællesskabets øvrige medlemmer alt efter omstændighederne, snarere som en følge af foreningens fælles liv, som Steymann kan trække sig ud af når som helst.

5. *Retsforhandlinger*

Forelæggelseskendelsen er registreret på Domstolens Justitskontor den 24. juni 1987.

I henhold til artikel 20 i protokollen vedrørende statutten for EØF-Domstolen er der indgivet skriftlige indlæg af den nederlandske regering ved generalsekretær i Udenrigsministeriet E. F. Jacobs og af Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber ved juridisk konsulent E. Lasnet og ved P. J. Kuyper, Kommissionens Juridiske Tjeneste, som befuldmægtigede.

På grundlag af den refererende dommers rapport og efter at have hørt generaladvokaten har Domstolen besluttet at henvise sagen til Sjette Afdeling og at indlede den mundtlige forhandling uden forudgående bevisførelse.

II — Sammenfatning af de skriftlige indlæg, der er indgivet for Domstolen

1. *Det første spørgsmål*

a) Ifølge den *nederlandske regering* skal den økonomiske karakter af virksomhed som den, der nævnes af den forelæggende ret i dens første spørgsmål, følge af arten af hele det forhold, inden for rammerne af hvilket virksomheden udøves, dvs., at de respektive forpligtelser, der følger af dette forhold, skal være materielle ydelser og modydelser. Den nederlandske regering har som et eksempel nævnt, at i andelsforeninger eller gensidige forsikringsselskaber oprettet i form af foreninger kan medlemmerne udøve økonomisk virksomhed, fordi hele organisationen er baseret på økonomiske motiver, og medlemskab heraf forfølger disse formål. Den nederlandske regering har imidlertid sondret skarpt mellem dette og tilslutning til fællesskabet Bhagwan. Den har anført, at den sidstnævnte tilslutning ikke indgår i et forhold af økonomisk art, selv om det at være medlem medfører moralske eller juridiske forpligtelser til at arbejde og sikre »bord og måltid«; den er derimod baseret på en livsholdning, som indebærer en forpligtelse til så at sige »at udvise en vis ærefrygt«. Deltagelse i et sådant fællesskab kan derfor ikke anses for økonomisk virksomhed i Traktatens forstand.

b) Derimod mener *Kommissionen*, at medlemmerne af et fællesskab som fællesskabet Bhagwan kan udøve økonomisk virksomhed i Traktatens forstand på den betingelse, at det pågældende fællesskabs regler omfatter præcise instrukser vedrørende medlemmernes arbejde, og der er tale om reel og faktisk virksomhed. Disse betingelser er opfyldt i denne sag; Steymanns situation er ikke forskellig fra f. eks. en teknikerbroder, der i et trappistkloster bliver pålagt at vedligeholde bryggerkar til øl.

I øvrigt mener Kommissionen, at virksomheden kan anses for lønnet beskæftigelse i den i Traktatens artikel 48 forudsatte betydning. Et medlem af Bhagwan-fællesskabet opfylder de karakteristika for arbejdsforholdet, som Domstolen nævner i dommen af 3. juli 1986 (66/85, Lawrie-Blum, førnævnt). Arbejdsforholdet kan i dette tilfælde blandt andet sammenlignes med en arbejdskontrakt af ubestemt varighed, nemlig varigheden af opholdet i fællesskabet. For det andet har Kommissionen anført, at henvisningen til

fællesskabets leveregler indebærer, at fællesskabets medlemmer i en vis udstrækning er underordnet fællesskabet i dets helhed. Endelig er der tale om ydelser, der udføres mod et vist vederlag; det har i denne forbindelse ingen betydning, at vederlaget er ringe eller lavere end det af den pågældende stat fastsatte eksistensminimum (jfr. dommene af 23. marts 1982, 53/81, Levin, Sml. s. 1035, og af 3. juni 1986, 139/85, Kempf, Sml. s. 1741).

Subsidiært har Kommissionen anført, at Steymann, navnlig med hensyn til sin virksomhed som blikkenslager, eventuelt kan anses for en selvstændig, der udøver selvstændig erhvervsvirksomhed i den i Traktatens artikel 52 forudsatte betydning, hvis han opfylder den nederlandske lovgivnings betingelser for etablering og udøvelse af erhvervet.

2. *Det andet spørgsmål*

Den *nederlandske regering* og *Kommissionen* har begge anført, at det andet spørgsmål bør besvares bekræftende.

a) Ifølge den *nederlandske regering* kan tilslutning til religiøse fællesskaber eller fællesskaber, der hævder en bestemt livsanskuelse, ikke anses for udførelse af tjenesteydelser, der normalt udføres mod vederlag, på grund af sådanne fællesskabers art. Endvidere mener den, at denne virksomhed ikke har grænseoverskridende karakter, og følgelig at der ikke kan være tale om tjenesteydelser i den i artiklerne 59 og 60 forudsatte betydning (se dom af 10. marts 1980, Debauve, 52/79, Sml. s. 833).

b) *Kommissionen* mener, at Traktatens artikler 59 og 60 ikke finder anvendelse i betragtning af de i det andet præjudicielle spørgsmål beskrevne omstændigheder, nemlig det påtænkte opholds ubestemte varighed og den omstændighed, at der ikke er tale om en grænseoverskridende tjenesteydelse.

3. *Det tredje spørgsmål*

Den *nederlandske regering* og *Kommissionen* har begge foreslået, at det tredje spørgsmål besvares således, at en situation som den af den nationale ret nævnte ikke kan være omfattet af den fri udveksling af tjenesteydelser i henhold til EØF-Traktatens artikler 59 og 60.

a) Ifølge den *nederlandske regering* er udførelsen af tjenesteydelser endnu ikke kommet i stand, når den pågældende, som drager fordel heraf, etablerer sit hovedopholdssted for en ubestemt periode i en anden medlemsstat, hvor tjenesteydelsen udføres; det kan herved ikke tillægges betydning, hvilken nationalitet modtageren af tjenesteydelserne har.

b) *Kommissionen* har anført, at den modtager af tjenesteydelser, som ikke flytter inden for Fællesskabet for at modtage dem, ikke af Traktaten kan udlede selvstændige rettigheder som modtager af tjenesteydelser, i hvert fald når disse tjenesteydelser ikke indebærer noget grænseoverskridende element (se den nævnte dom af 10. marts 1980, Debauve, 52/79, førnævnt).

T. F. O'Higgins
Refererende dommer